

SIVA EKONOMIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Akademik prof. dr. Ibrahim Jusufranić, email: rektor@iu-travnik.com

Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku, Bosna i Hercegovina

Anja Zelihić – apsolvent, email: anja.pmf@gmail.com

Prirodno matematički fakultet univerziteta u Sarajevu

Sažetak: Siva ekonomija - riječ je o pojavi koja nije laka za analizu, jer ona nije u domenu regularnog, institucionalno uređenog, vidljivog, statistički mjerljivog. Ona se javlja u gotovo svim oblastima privredne aktivnosti i u različitim vidovima. Siva ekonomija se u bilo kojoj zemlji mora procjenjivati i analizirati na osnovu dubinskog poznavanja načina na koji funkcioniše privredni sistem. Siva ekonomija je ekonomski legitimna, ali pravno ilegalna aktivnost, nije fenomen karakterističan samo za nerazvijene zemlje, niti samo za zemlje u procesu tranzicije. Ona je globalni fenomen, ali njena raširenost se dramatično razlikuje među zemljama, a te razlike ukazuju na razlike u kvalitetu poslovnog okruženja. Bosna i Hercegovina je u tom kontekstu u delikatnom položaju. Nema aspekta ekonomskog, političkog i socijalnog života u BiH na koji ovi faktori ne vrše loš uticaj. Nema ni jedne oblasti društvenog života u BiH u kojoj ne postoje ozbiljni problemi, koja normalno funkcioniše, koja nije u nekom obliku krize, a kriza je plodno tlo za sivu ekonomiju. Analizirani su ključni uzroci sive ekonomije : izbjegavanje plaćanja obaveza državi, zaštita smanjenja rentabilnosti poslovanja, ponuda javnih dobara i usluga i prenormiranost. Siva ekonomija ima i određene pozitivne efekte (raste zaposlenost, bolje se koriste raspoloživi resursi, raste ukupan stepen ekonomske aktivnosti i slično), ali sa druge strane ima mnogo više negativnih efekata koji u krajnjoj liniji urušava vrijednosni sistem društva.

Ključne riječi: siva ekonomija, uzroci sive ekonomije, korupcija, nezaposlenost.

GRAY ECONOMY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: Gray economy - it is a phenomenon that is not easy to analyze because it is not in the domain of regular, institutionally arranged, visible, statistically measurable. It occurs in almost all areas of economic activity and in different aspects. Gray economy must be evaluated and analyzed in any country based on a deep understanding of how the economic system operates. Gray economy is economically legitimate, but legally illegal, it is not a phenomenon that is characteristic only of underdeveloped countries, nor of countries in the transition process. It is a global phenomenon, but its diffusion is dramatically different across countries, and these differences point to differences in the quality of business environment. Bosnia and Herzegovina is in this context in a delicate position. There is no aspect of economic, political and social life in BiH that does not affect these factors badly.

There is no area of social life in BiH where there are no serious problems that function normally, which is not in some form of crisis, and the crisis is a fertile ground for the side economy. The key causes of the gray economy were analyzed: avoidance of obligation to the state, protection of business profitability reduction, public goods and services offer and over-pricing. Gray economy also has certain positive effects (growing employment, better use of available resources, growing overall economic activity, and so on), but on the other hand there are many more negative effects that ultimately collapse into a valuable society system.

Key words: gray economy, causes of gray economy, corruption, unemployment.

1. Uvod

Osnovni pokretači sive ekonomije su:

Izbjegavanje plaćanja obaveza državi - Država je motivisana da prikupi što više prihoda pomoću kojih će poboljšati javnu potrošnju i poboljšati socijalnu stabilnost društva. Ta motivisanost limitirana je spremnošću poreskih obveznika da plaćaju svoje obaveze prema budžetu. Plaćanje obaveza prema budžetu za poreske obveznike je trošak i razumljivo je da će sastavni dio njihove motivacije biti težnja ka njegovom smanjenju. Metod tog smanjenja može biti i svjesno izbjegavanje registrovanja prihoda koje država oporezuje ili umanjeno iskazivanje njihovog iznosa. Ukoliko poreska opterećenja rastu, a posebno ako su progresivna, poreski obveznici će smanjivati ili tako podešavati obim aktivnosti da njihova registrovana osnovica za oporezivanje bude što manja. Naravno, takva motivacija biće praćena rastom sive ekonomije ako sankcije nisu takve da anuliraju efekte sive ekonomije. Međutim, subjekti koji posluju u sivoj zoni privrede često nisu u prilici da zadrže za sebe cjelokupni efekat neplaćenih obaveza državi. Plaćanje obaveza državi podrazumijeva određene sankcije za izbjegavanje plaćanja, tako da subjekti koji posluju u sivoj zoni privrede često mitom plaćaju korumpiranim vlastima cijenu opstanka, a preostala razlika poboljšava njihov ekonomski položaj. Dakle, mito koji uzimaju korumpirane vlasti je oblik sivog oporezivanja. Ako postoji siva ekonomija sa svim resursima koje angažuje i ako se na tržištu njena djelatnost verifikuje, tada mora postojati i sivo oporezivanje (mito, „reket“ i slično) kao cijena opstanka i sigurnosti.

Zaštita smanjenja rentabiliteta poslovanja – Siva ekonomija ne mora nastajati samo kao posljedica izbjegavanja oporezivanja. Svaka restriktivna mjera ekonomske politike, odnosno državnog intervencionizma u privredi može izazvati reakcije tržišnih učesnika sa efektima sive ekonomije. Ako država odredi niske cijene faktora proizvodnje ili robe u ime zaštite potrošača od monopola, to će imati za posljedicu smanjenje ponude i rast tražnje u čijem će se jazu naći prostor za sivo tržište na kome se promet odvija po višim cijenama. Ako država propiše visoke cijene ili ih izazove visokim oporezivanjem, to će u razlici ponude i tražnje stvoriti prostor za sivo tržište na kome se promet robe vrši po nižim cijenama, ali bez plaćanja poreza. Država uređuje ekonomski sistem na način da predviđa odgovarajuće sankcije za tržišne učesnike koji ne budu dosljedno poštovali ono što je država propisala, ta da se prostor za stvaranje sivog tržišta svodi na odnos između očekivanja dobiti na sivom tržištu i rizika koji nosi poslovanje na njemu.

Obim prometa i visina cijene – koji se postižu na sivom tržištu u velikoj mjeri zavise od sankcija koje država primjenjuje za učesnike prometa na sivom tržištu. Sankcije mogu biti usmjerene i na kupce i na prodavce, ili samo na kupce, ili samo na prodavce. Ako država bude kažnjavala samo prodavce na sivom tržištu, to će imati za posljedicu zadržavanje istog stepena elastičnosti tražnje, dok će se elastičnost ponude smanjiti, a ravnotežna opcija odlikovat će se najvišom cijenom.

Razmjere sivog tržišta – zavisi i od raširenosti korupcije u institucijama države. Ako je mito za opstanak na sivom tržištu manji od dobiti koju donosi poslovanje na tržištu, sivo tržište će se širiti.

Administrativno određivanje niske cijene – robe ili faktora proizvodnje ima za posljedicu stvaranje sivog tržišta.

Ponuda javnih dobara i usluga – visoke stope poreza, u uslovima male ponude i lošeg kvaliteta javnih dobara i usluga, djelovat će kao dodatni pritisak na postojeći sektor formalne ekonomije da počne aktivnost u sivoj ekonomiji. Uz mali obim i loš kvalitet javnih dobara ide i korupcija, odsustvo pravne države i slaba zaštita legalnog poslovanja, put prema širenju sive ekonomije biće otvoren. Istraživanja pokazuju da je manji obim sive ekonomije u zemljama sa nižim poreskim stopama, većim poreskim prihodima, manjim stepenom korupcije i dosljednijom primjenom zakona. Svako smanjenje poreskih stopa ne vodi direktno eliminisanju sive ekonomije. Ako se smanje poreske stope, a nivo korupcije ostane visok, sve dok je mito koji se plaća korumpiranim manji od poreza koji se plaća državi, postojaće motivacija za poslovanje u sivoj zoni.

Prenormiranost – Tehnološki, tehnički, ekološki, pravni i administrativni uslovi za registrovanje biznisa, zapošljavanje resursa i samo poslovanje mogu često predstavljati veći trošak za lice koje donosi odluku o uključivanju u ekonomsku aktivnost od rizika otkrivanja neregistrovane djelatnosti u sektoru sive ekonomije. Lica koja su otkrivena da posluju u sektoru sive ekonomije svoju odluku upravo pravdaju činjenicom: da ako bi poslovali uz primjenu svih propisa ne bi mogli opstati na tržištu jer bi njihovi prihodi bili manji od troškova. Istraživanja su potvrdila snažnu vezu između broja propisa i stope sive ekonomije.

2. Pozitivne i negativne strane sive ekonomije

Pozitivne strane

Iako se siva ekonomija obično javnosti predstavlja kao negativna pojava, jer zbog njenog postojanja država gubi dio javnih prihoda, ipak njeno postojanje, sa aspekta ukupne ekonomske aktivnosti, nije beskorisno. Moglo bi se reći da postojanje sive ekonomije otvara pitanja antagonizma javnih i privatnih interesa, zatim raspodjele i preraspodjele, te politike i ekonomije. Postojanje sive ekonomije u visokom procentu u jednoj zemlji, uvijek će za to činiti odgovornim i građane i vlast. Neprihvatljivo je objašnjenje u zemlji sa visokim nivoom sive ekonomije po kome su građani skloni sivoj ekonomiji, a vlasti su nemoćne da suzbiju sivu ekonomiju. Plaćanjem javnih prihoda, u demokratski uređenoj zemlji, građani na racionalniji način kupuju javne usluge i plaćaju cijenu upotrebe javnih dobara. Vlasti bi morale da shvate, ako su demokratske, da se plaćanjem javnih prihoda ne plaća danak vlastima, nego se kupuje ono što vlasti treba da "proizvedu" kroz javne institucije. Oni koji plaćaju javne prihode, očekuju da nešto i dobiju za taj novac. Ako vlasti neracionalno troše novac poreskih obveznika, pri tome nudeći loše i nedovoljne javne usluge i javna dobra, rasti će sklonost ka sivoj ekonomiji. Takođe, ako su vlasti neefikasne u rješavanju socijalnih i ekonomskih problema, građani će biti prinuđeni da se bave sivom ekonomijom. Djelatnost koja se odvija u sektoru sive ekonomije također je, racionalna ekonomska djelatnost. Dakle, nije riječ o štetnoj, beskorisnoj ili zabranjenoj djelatnosti. Ona je jedino u neformalnom sektoru. Siva ekonomija, sa resursima koji se u njoj koriste i rezultatima koje ostvaruje, sastavni je dio stvarne ekonomske moći jednog društva. Kao takva, ona ima niz pozitivnih uticaja na ukupnu proizvodnju, ukupnu potrošnju, zaposlenost resursa, razvoj preduzetničke inicijative, razvoj inovacija, socijalnu stabilnost, standard stanovništva, stabilnost tržišta i cijena.

Negativne strane

Siva ekonomija direktno utiče na smanjenje javnih prihoda što ugrožava efikasnost poslovanja javnih institucija, prinuđavajući ih da nude manje i manje kvalitetnih javnih usluga i dobara. Time se smanjuje standard budžetskih korisnika, ali i svih građana. Saglasno tome, siva ekonomija indirektno povećava poresko opterećenje ekonomskih subjekata koji posluju u formalnom sektoru, jer se teret javne potrošnje raspoređuje na manji broj poreskih obveznika i na manju poresku osnovicu. Postojanje sive ekonomije utiče na umanjivanje autoriteta vlasti i povjerenja građana u javne institucije. Raširenost sive ekonomije pogoduje i širenju „crne“ ekonomije, odnosno širenju zabranjenih oblika poslovne aktivnosti i konstituisanju mafije kao svojevrsnog menadžerskog sloja koji upravlja sivom i crnom ekonomijom. Kratkoročno, siva ekonomija može povećati konkurentnost nelegalnog sektora privrede u odnosu na legalni sektor privrede. Dugoročno, siva ekonomija vodi ka neracionalnoj upotrebi resursa. Zbog ilegalnog poslovanja, siva ekonomija nema pristup podsticajnim mjerama vlade, razvojnim kreditima, stručnoj pomoći profesionalnih asocijacija, privrednim i trgovinskim komorama i slično, tako da je neefikasna u obezbjeđivanju razvoja, primjeni moderne tehnologije i znanja. Upravo zbog ovakvih slabosti, pridaje se veliki značaj borbi protiv sive ekonomije. Umjeće te borbe sastoji se u izgradnji institucija koje će biti sposobne da građane i preduzeća stimulišu da svoju ekonomsku aktivnost obavljaju u formalnom sektoru. Istinski demokratska vlast, koja ima viziju razvoja društva i koja je sposobna da racionalno trošeći javni novac, nudi građanima kvalitetne i jeftine javne usluge i dobra, ima šansu da riješi problem sive ekonomije i njen najveći dio prevede u formalni sektor. Vlast koja se odluči da smanji obim sive ekonomije, da bi bila autoritativna u tom nastojanju, prvo mora poći od sebe i provjeriti: koliko je demokratska; ima li viziju razvoja društva i institucija; da li je spremna i dovoljno časna da racionalno troši javni novac; nudi li kvalitetne i jeftine javne usluge i dobra...? Država mora ukloniti svoje barijere prelaska te djelatnosti iz neformalnog u formalni sektor. Vlasti treba da stimulišu građane i preduzeća da više posluju u formalnom sektoru ekonomije, te na taj način koriste niz prednosti po ekonomski sistem koje ne postoje u sektoru sive ekonomije. Tek tada vlasti stiču pravo da primjenjuju sankcije za dalje zadržavanje te djelatnosti u sivom sektoru. U protivnom, ako država primjeni sankcije i zadrži teške uslove privređivanja u formalnom sektoru privrede, posljedica će biti gušenje razvoja mnogih djelatnosti. Percepcija građana o sivoj ekonomiji, njihov moralni stav i reakcije izuzetno su važni faktori u određivanju razmjera sive ekonomije u jednoj zemlji. Ne postoje velike tajne i doktrine oporezivanja, niti je siva ekonomija nesavladiv problem. To je jednostavnije nego što na prvi pogled izgleda iz jednog zamršenog ambijenta kakav je naš. Sve počinje od odgovornih vlasti, odgovornim djelovanjem vlasti uspostavljaju uslove legalnog sticanja bogatstva i čine neisplativim poslovanje u sivoj zoni.

3. Siva ekonomija u BiH

Pod pojmom sive ekonomije u najširem smislu podrazumjeva se svaka protuzakonita privredna aktivnost usmjerena na sticanje koristi za sebe i svoj račun, a na štetu drugih pojedinaca, privrednih subjekata ili države. Siva ekonomija je aktivnost koja putem nepoštovanja pravnih normi i poslovanja van legalnih tokova ima za cilj izbjegavanje plaćanja propisanih fiskalnih i drugih obaveza prema državi. Pojavom sive ekonomije i njenim razvojem državi izmiču značajni izvori budžetskih prihoda. Zbog toga siva ekonomija ne

samo da ugrožava redovan priliv budžetskih sredstava, već i ozbiljno ugrožava proizvodnju i regularni promet roba i usluga, ona umanjuje i efikasnost politike na nivou države. Smatra se da je osnovni razlog za pojavu i širenje sive ekonomije utaja u plaćanju javnih prihoda, odnosno izbjegavanje ili kršenje propisa koji regulišu privredne transakcije. Siromašnih ima i u najbogatijim zemljama svijeta, ali biti siromašan u BiH mnogo je teže jer su šanse za izlazak iz siromaštva vrlo male. Gotovo trećina stanovništva u BiH je siromašna, ili je na ivici siromaštva. Dugotrajno siromaštvo deformiše motivaciju ljudi, svodeći je na težnju ka biološkom preživljavanju. Vlasti formalno podržavaju borbu protiv siromaštva, ali je malo dobrih programa kojima se ono rješava. Najefikasniji metod borbe protiv siromaštva je obezbjeđivanje zapošljavanja stanovništvu, a da bi došlo do novih radnih mjesta, do rasta produktivnosti i plata potrebno je provesti mnoge reforme u ekonomskom sistemu. Naravno, potrebno je i mnogo više odlučnosti za pravedniju raspodjelu postojećeg društvenog proizvoda. Svaka vlast troši novac onih koji plaćaju porez. Međutim, svaka vlast nije jednako odgovorna prema istinskim vlasnicima tog novca. Vlasti, same po sebi, ne teže velikoj demokratičnosti i transparentnosti u radu. Najefikasniji metod borbe protiv siromaštva je obezbjeđivanje zapošljavanja stanovništvu, a da bi došlo do otvaranja novih radnih mjesta, do rasta produktivnosti i plata potrebno je provesti mnoge reforme u ekonomskom sistemu. Potrebno je i mnogo više odlučnosti za pravedniju raspodjelu postojećeg društvenog proizvoda.

Bosna i Hercegovina ima probleme u ostvarivanju koordinacije politika različitih nivoa vlasti i u konstituisanju ekonomskih funkcija države, po mjeri tržišta i potreba tržišnih učesnika. Kroz politička sukobljavanja o načinu uspostavljanja BiH kao funkcionalne države često stradaju ekonomske slobode kao polazna osnova efikasne tržišne privrede i demokratskog društva. Na prostoru današnje BiH ne postoji kontinuirano funkcionisanje tržišta koje bi oblikovalo autentične ekonomske principe ponašanja pojedinaca, preduzeća i države, te se ti obrasci ne mogu spontano nametnuti kao okvir ponašanja. Činjenica je da ne postoje efikasni mehanizmi sintetizovanja ciljeva makroekonomske politike na nivou BiH, te da se neke mjere, neophodne za njihovo ostvarivanje uopšte i ne provode na bilo kom nivou vlasti, uznemiravajuća je sa spekta kreiranja dugoročnog i dinamičnog razvoja. Ozbiljna država, kada se suoči sa neefikasnošću svojih institucija, pristupa njihovoj temeljnoj reformi i reformiše ih sve dotle dok one ne dostignu željeni nivo efikasnosti. Vlast koja ne vidi rješenje u jačanju efikasnosti institucija a sklona je da ih zamjenjuje kvaziinstitucijama, ili traži od međunarodnih institucija da preuzmu njene funkcije, osuđena je na propadanje. Kroz neefikasnost institucija jedni dokazuju nemogućnost funkcionisanja BiH, a drugi potrebu za ukidanjem entiteta. Time se BiH politički destabilizuje i stvara prostor za pojačanu ulogu međunarodnih institucija. Sadašnja uloga međunarodne zajednice ograničava efikasnost postizanja unutrašnjih koncenzusa o važnim pitanjima funkcionisanja i razvoja. Očekivanje da će međunarodna zajednica stati na jednu stranu ili, donijeti konačnu odluku, podstiče razvoj pregovaračkih strategija koje ne vode uspostavljanju dogovora unutar zemlje. Na taj način se zloupotrebljava pozicija i uloga međunarodne zajednice u BiH. Međunarodna zajednica treba podržati dogovaranje i odlučivanje u institucijama vlasti. Nema ni jedne oblasti društvenog života u BiH u kojoj ne postoje ozbiljni problemi, koja normalno funkcionise i koja nije u nekom obliku krize. Siva ekonomija je najzastupljenija u BiH jer čini 25,5% bruto domaćeg proizvoda. Prema podacima Svjetske banke, procjenjuje se da se siva ekonomija u BiH, odnosno rad bez prijavljivanja, kreće u iznosu od oko 30 % BDP-a. Siva ekonomija predstavlja jedan od najvećih problema Bosne i Hercegovine, a manifestuje se kroz angažovanje radne snage na crno, obavljanje ilegalnih novčanih transakcija, kao i u

nelegalnom prometu robe i usluga. Pojavom sive ekonomije i njenim razvojem državi izmiču značajni izvori budžetskih prihoda. Zbog toga siva ekonomija ne samo da ugrožava redovan priliv budžetskih sredstava, već i ozbiljno ugrožava proizvodnju i regularni promet roba i usluga. Njen visok nivo ukazuje na nefunkcionisanje sistema u svim dimenzijama, a između ostalog pokazuje da je postojanje države i njenih institucija nepotrebno. Siva ekonomija direktno utiče na smanjenje javnih prihoda što ugrožava efikasnost poslovanja javnih institucija, prinuđavajući ih da nude manje i manje kvalitetnih javnih usluga i dobara. Time se smanjuje standard budžetskih korisnika, ali i svih građana. Nelojalno konkurišući čitavoj registrovanoj (legalnoj) privredi, ona umanjuje i efikasnost ekonomske politike na nivou države. Ako znamo da je ukupan BDP oko 29 milijardi, onda se gotovo još 10 milijardi obavlja u dijelu sive ekonomije. Veliki doprinosi na platu predstavljaju problem za sve poslodavce, stoga je dužnost države da prepozna uredne poreske obveznike o pomogne im smanjenjem poreskih opterećenja. Siva ekonomija negativno utiče na privlačenja stranih investicija i konkurentnosti bh. privrede. Borba protiv sive ekonomije, također je bitna i za integracija u Evropsku uniju. U pogledu smanjivanja sive ekonomije dvije poluge su ključne, a to su: borba protiv korupcije i efikasno djelovanje države. Sve počinje od odgovornih vlasti. Odgovornim djelovanjem vlasti uspostavljaju uslove legalnog sticanja bogatstva i čine neisplativim poslovanje u sivoj zoni. Uprava za indirektno oporezivanje je ključna institucija u suzbijanju sive ekonomije i očuvanje finansijske stabilnosti BiH.

3.1. Pojavni oblici sive ekonomije u BiH

U BiH su registrovani vrlo različiti oblici sive ekonomije. Navešćemo neke najraširenije i socijalno - ekonomski najznačajnije oblike sive ekonomije.

Oblast prometa robe i usluga

1. nelegalan uvoz robe i usluga,
2. stavljanje u promet neevidentirane domaće i inostrane robe,
3. stavljanje u promet robe čija je evidentirana nabavna cijena višestruko manja od proizvođačke i tržišne cijene,
4. stavljanje u promet robe bez dokazanog porijekla,
5. stavljanje u promet robe bez dokaza o plaćenju carini, akcizi ili porezu,
6. višestruka dokumentacija za istu robu na različitim mjestima i u različitim fazama prometa;
7. fiktivni tranzit robe kroz BiH;
8. prodaja robe na teritoriji jednog entiteta za koju su akciza, carina i PDV plaćeni na teritoriji drugog entiteta;
9. neažurno i nepotpuno vođenje poslovnih knjiga i netačno izvještavanje o ostvarenom prometu,
10. neovlašćeno obavljanje prometa robe i usluga (neregistrovani promet),
11. komisiona prodaja robe bez odgovarajuće evidencije,
12. promet robe preko neovlašćenih institucija, najčešće bez plaćanja poreza (npr. sindikati u preduzećima),
13. prodaja robe bez dokazanog kvaliteta i ispravnosti,
14. neizvršavanje obaveza iz ugovora o prometu,
15. budžetsko neregistrovanje prihoda državnih institucija,
16. prirodni oblici razmjene bez registrovanja kupoprodajnih transakcija,

17. izbjegavanje plaćanja obaveza putem fiktivnih ugovora i fiktivnih isporuka roba nepostojećim firmama u Federaciju BiH,
18. prikrivanje dobiti putem transversnih cijena,
19. nabavka robe po nižim carinskim i poreskim tarifama, a stavljanje u promet po cijeni robe za koju su propisane više tarife,
20. promet roba široke potrošnje industrijskog porijekla u prodavnicama registrovanim kao "kućna radinost".

Oblast platnog prometa

1. stvaranje nelegalnog tržišta novca van poslovnih računa učesnika platnog prometa (novac od dnevnog pazara, prometa robe na crno...),
2. međusobno plaćanje obaveza u "kešu" bez dokumentacije predviđene zakonima,
3. uplata na vlastiti račun po "ovlaštenju" firme kojoj je "izvršena" fiktivna isporuka robe,
4. isplata plata u gotovini koja ne potiče sa računa,
5. uslovljavanje prodaje robe gotovinskim plaćanjem unaprijed,
6. prodaja za gotovinu bez evidentiranja i plaćanja poreza,
7. nekontrolisana i neregistrovana plaćanja u stranom novcu u zemlji i preko granice od strane domaćih lica,
8. povlačenje gotovog novca iz platnog prometa i obavljanje gotovinskih plaćanja na sivom tržištu.

Oblast kreditno - monetarnog sistema i bankarskog poslovanja

1. neregistrovano unošenje i iznošenje inostranog novca,
2. formiranje sivog tržišta deviza,
3. davanje kredita uz skrivenu cijenu (posebne naknade, garancije...),
4. kreditiranje mimo bankarskog sistema (zelenašenje).

Tržište rada i radni odnosi

1. zapošljavanje radnika "na crno",
2. izbjegavanje penzionisanja radnika koji su ispunili zakonske uslove,
3. fiktivno vođenje većeg broja zaposlenih zbog povlačenja većih prinadležnosti iz fondova i budžeta,
4. fiktivno vođenje velikog broja sezonskih radnika zbog izbjegavanja plaćanja obaveza "mimo sezone",
5. postojanje dvojnog sistema plata: niže plate u knjigama zbog izbjegavanja plaćanja obaveza i isplata neevidentiranog dijela plate u gotovini,
6. korupcija u institucijama za evidentiranje prijava o zapošljavanju radnika: prijava predana ali "zbog zauzetosti" nije provedena.

Oblast građevinarstva, stambeno - komunalna djelatnost i promet nekretnina

bespravna gradnja,

1. prisvajanje zajedničkih prostorija u stambenim zgradama i njihova dogradnja za vlastite potrebe mimo zakonskih propisa,
2. špekulacije prilikom prometa nekretnina (prikrivanje kapitalne dobiti),
3. izdavanje stambenog i poslovnog prostora bez prijavljivanja prihoda,
4. prisvajanje napuštene imovine lica koja su u izbjeglištvu zbog rata,

5. prisvajanje imovine preduzeća iz drugih bivših jugoslovenskih republika poslije raspada SFRJ.

Ostalo

1. različiti oblici sponzorisanja sportskih društava, političkih stranaka, vjerskih zajednica i slično od strane poreskih obveznika koji nisu predviđeni propisima,
2. neodgovarajuće deklarisanje prihoda, odnosno podvođenje pod niži porez,
3. fiktivno iskazivanje većih troškova s ciljem izbjegavanja plaćanja poreza na dobit,
4. nepotpuno i nerealno obuhvatanje prihoda od poljoprivrede,
5. korišćenje državnih sredstava u privatnom privređivanju i potrošnji (oprema, materijal, automobili, telefon, telefaks...),
6. korišćenje radnog vremena u preduzećima i institucijama za vlastito
7. privređivanje,
8. nekontrolisana sječa državnih šuma,
9. neregistrovano širenje i promjena djelatnosti preduzeća,
10. samoinicijativna naplata cijene usluga javnih institucija za koje je država predvidjela da su besplatne,
11. niska osnovica paušalnog oporezivanja,
12. aktivnosti u tzv. „crnoj ekonomiji“ (prostitucija, trgovina oružjem, trgovina drogom, trgovina ljudima...).

3.2. Korupcija i siva ekonomija

Korupcija je isto neka vrsta sive ekonomije, ona je u krajnju ruku nelagalni način oporezivanja. Akterima sive ekonomije potrebni su korumpirani državni službenici, a njima siva ekonomija. Raširenost sive ekonomije kod nas nije izazvana nedostatkom propisa koji je ograničavaju, mada oni nisu dovoljno efikasni. Prije bi se moglo reći da je uticaj korupcije na profitabilnost sive ekonomije jedan od njenih snažnijih pokretača. Ne treba podcijeniti ni siromaštvo širokih slojeva stanovništva, koje je iz egzistencijalnih pobuda prisiljeno da privređuje u sferi sive ekonomije. To siromaštvo je često čvrsta prepreka u ograničavanju sive ekonomije. Siva ekonomija je jedan od glavnih uzroka nepovlnog poslovnog ambijenta u Bosni i Hercegovini, a procjenjuje se da između 150.000 i 200.000 osoba radi i neformalnoj zoni. Neimaština i potreba za pukim preživljavanjem, razlozi su zbog kojih Bosanci i Hercegovci ne biraju poslove, dok poslodavci među brojnim nezaposlenim mogu birati ko će im raditi za male plate, bez doprinosa i radnog vremena. Dio poslodavaca, posebno onih manjih, zbog visokih nameta države odlučuje se da zapošljavaju radnike „na crno“, čime nanose štetu i sebi i radnicima i budžetima. Zemlja bez transparentne javne potrošnje i sa korumpiranom vlašću, ma koja nacija u njoj živjela, bit će siromašna zemlja i prvi kapital koji će je napustiti bit će vlasništvo domicilnog stanovništva, dakle pripadnika date nacije.

3.4 Siva ekonomija i zaposlenost

Siva ekonomija kreira neregistrovanu zaposlenost, čime pozitivno utiče na socijalno-ekonomsku stabilnost društva, održavanje dostignutog nivoa potrošnje i standarda stanovništva, održavanje dostignutog nivoa tražnje za radnom snagom i plata, zatim povećanje indirektnih javnih prihoda. Konkurentnost radne snage na sivom tržištu uglavnom se ostvaruje kroz niže plate za iznos poreza i doprinosa koji se plaćaju državi u regularnom sektoru. Često su niže plate osnova za formiranje nižih cijena robe i usluga koji potiču iz

sektora sive ekonomije. Dio djelatnosti u sivoj zoni obavljaju i registrovani zaposleni (dopunski rad), ili se njihovi prihodi ne registruju u cjelini (prijavljivanje manje osnovice za obračun plata i doprinosa, a isplata razlike u gotovini bez registrovanja). U svakom slučaju, rad angažovanih u sivoj zoni ekonomije doprinosi povećanju društvenog proizvoda, mada cjelokupni doprinos nije formalno registrovan, jer je u određenim fazama procesa prisutno podizvještavanje.

3.3. Problem visokih nameta i mjere za eliminisanje sive ekonomije

Postoji oko 400 do 500 parafiskalnih nameta koji su definisani kroz desetine zakona na nivou BiH, FBiH, na kantonalnim i općinskim nivoima, kojima se regulišu nameti. Preveliki su nameti za vode, šume, požare, prirodne nesreće, ceste, kontrolu namirnica, izdavanje rješenja, korištenje zemljišta, isticanje reklama, uređenje građevinskog zemljišta, te takse na isticanje firme i slično, direktno utiču na broj zaposlenih u kompanijama, a time i na opći nivo zaposlenosti. BiH je među vodećima u svijetu po visini nameta koji se plaćaju na bruto platu i iznosi 69%. Ispred nje je samo Srbija. Visoka opterećenja na rad imaju direktnu posljedicu na bh. ekonomije, od visoke nezaposlenosti, koja je veća od 40 %, do visokog stepena sive ekonomije koji bh. radnike ne čini konkurentnima u svijetu, 200 hiljada radnika u BiH prijavljeno je na minimalac, dok im se drugi dio isplaćuje na ruke mimo računa. Osim što je protivzakonito, ovaj iznos se i ne oporezuje. Doprinos koji se sada izdvaja na platu i iznosi 41,5 %, dok naprimjer, opterećenja u Njemačkoj, Francuskoj, Turskoj su ispod 34 %, a u Britaniji 32 %. Zbog visokih nameta nema dobrih sistema socijalne zaštite koji su dugoročno neodrživi. Potrebno je da vlasti preduzmu određene mjere za rasterećenje privrede.

Mjere	Očekivanje
PORESKA POLITIKA	
Smanjenje fiskalnog opterećenja rada	Smanjenje sive ekonomije u domenu rada i povećanje stope registrovane zaposlenosti u srednjem roku.
Smanjenje broja i pojednostavljenje poreskih procedura.	Smanjenje troškova primjene poreza i spremnosti obveznika na plaćanje poreza.
Unapređenje prakse dosljedne primjene propisanih kazni za utaju poreza.	Povećanje troškova utaje poreza i posljedice smanjenje utaje.
Unapređenje aktivnosti države na naplati prijavljenih poreskih obaveza.	Smanjenje iznosa prijavljenih, a nenaplaćenih poreza.
INSTITUCIJE TRŽIŠTA RADA	
Smanjivanja fiskalnog opterećenja nisko plaćenog rada kroz povećanje neoporezive osnovice do visine minimalne zarade.	Rast formalne zaposlenosti niže kvalifikovanih radnika, posebno u radno intenzivnim sektorima .
Ukidanje minimalne osnovice za doprinose za socijalno osiguranje.	Rast formalne zaposlenosti sa nepunim radnim vremenom, posebno niže plaćenih radnika.
Smanjenje procenta satnice za prekovremeni rad.	Rast formalnih časova rada zaposlenih.
Uvođenje beneficija za rad.	Rast aktivnosti i formalne zaposlenosti primalaca novčane socijalne pomoći i drugih transfera.
Uvođenje većih nadležnosti Inspektorata za rad i Tržišne inspekcije, uključujući i pravo inspektora da kontrolišu rad neprijavljenih firmi i da izriču	Smanjenje neformalne zaposlenosti kod formalnih i neformalnih firmi.

određene kazne.	
FINANSIJSKI SEKTOR	
Smanjenje gotovinskih plaćanja i podsticaji bezgotovinskog plaćanja.	Smanjenje skrivanja dijela prihoda ostvarenog u gotovini i smanjenje značajnog dijela neformalnih gotovinskih plaćanja.
Smanjenje neformalnih izvora finansiranja.	Smanjenjene neizvjesnosti, efikasna alokacija sredstava, veća zaposlenost i povećanje poreskih prihoda od formalnih aktivnosti. Veća ponuda finansijskih sredstava bi uticala na njihovu cijenu i veću dostupnost.
Formalizacija doznaka iz inostranstva koje se transferišu neformalnim kanalima.	Veća konkurencija i niži troškovi u formalnom transferu sredstava podstakli bi veće interesovanje migranata za transfer doznaka formalnim kanalima. To bi trebalo da podstakne domaću štednju i nove investicije.
USLOVI POSLOVANJA	
Pojednostavljivanje regulatornih (administrativnih) zahtjeva.	Smanjenje troškova primjene propisa i uklanjanje prepreka u poslovanju.
Uređenje konsultativnog procesa.	Uključivanje privatnog sektora u procese pripreme zakonskih rješenja i smanjenje prepreka poslovanju i podsticaja za uključivanje u sivu ekonomiju.
Sprovođenje mjera smanjenja nelojalne konkurencije.	Smanjenje sive ekonomije u prometu robe.
Smanjenje zahtjeva potrebnih za započinjanje poslovanja u pojedinim sektorima.	Smanjenje troškova započinjanja poslovanja i otklanjanje barijera ulasku.

Zaključak

Mjerenje i monitoring sive ekonomije opravda se prvenstveno potrebom da se bolje razumije i predvidi sveukupna ekonomska dinamika i uticaji predviđenih ili preduzetih mjera javnih politika. Uprkos razlikama u imenovanju i pristupima u procjeni sive ekonomije širom zemalja, opšte je prihvaćeno da je skrivanje ekonomskih aktivnosti racionalan odgovor na nedostatke u institucionalnom okruženju. Korupcija se javlja u marginama između formalne i neformalne ekonomije, gdje kompanije i pojedinci plaćaju rentu ili zarobljavaju institucije kako bi ostali skriveni i/ili kako ne bi poštovali pravila, kako bi pomogli jeftiniju legalizaciju bez teškoća, ako je to neizbježno ili potrebno. Nezaposlenost u BiH je ozbiljan razlog za zabrinutost, a daleko više zabrinjava dugotrajna nezaposlenost i nezaposlenost mladih u BiH. U BiH dugoročna nezaposlenost je 90%, a u drugim zemljama Zapadnog Balkana je između 70% i 80%, što znači da su nezaposleni koji nisu mladi praktično isključeni iz ekonomije i ostavljeni da opstaju od transfera novca iz inostranstva i sive ekonomije, ili su prisiljeni da žive u ekstremnom siromaštvu. BiH ne može voditi organizovanu i efikasnu borbu protiv sive ekonomije sve dok vlasti ne budu spremne da eliminišu korupciju. BiH je potrebna revolucija transparentnosti kao polazna osnova borbe protiv kriminala i sive ekonomije.

LITERATURA

- [1] Moore, Stephen (2005), Real Tax Cuts Have Curves, The Wall Street Journale, Sunday, June 19, 2005

- [2] Saopćenje Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine – Demografija i socijalne statistike, od 10.04.2017. godine
- [3] Saopćenje Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine – Demografija i socijalne statistike, od 17.04.2017. godine
- [4] Redovni ekonomski izvještaj Svjetske banke za zemlje Zapadnog Balkana, jesen 2017. godine
- [5] Tomaš, Rajko (2009), Svjetska ekonomska kriza kao faktor produbljavanja opšte krize u Bosni i Hercegovini
- [6] Tomaš, Rajko (2010), Kriza i siva ekonomija u Bosni i Hercegovini
- [7] Global Financial Stability Report, Financial Market Turbulence - Causes, Consequences and Policies, International Monetary Found, Washington, October 2007
- [8] Doing Business 2016, The World Bank Group, 2016

Internet:

- [15] http://www.dei.gov.ba/bih_i_eu/ssp/default.aspx?id=485&langTag=bs-BA
- [16] http://europa.ba/?page_id=493
- [17] http://europa.ba/?page_id=44268<http://eu-monitoring.ba/siva-ekonomija-u-bosni-i-hercegovini/>

USE OF CYBER SPACE FOR TERRORIST OBJECTIVES

Cvetanka Zmejkovska

European University, Skopje, Republic of Macedonia

Abstract: With corruption as a deviant and criminal happening we meet in every part of the society. Police corruption as misuse of the police authority for personal gainings is a separate form of corruption. It is present as long as the police is present. Examples of this type of corruption include extortion, in case when police officers require money for dismissing a traffic fine, corruption in case of accepting money for not enforcing the law etc. The corruption in every form whether it's political or police corruption affects the community in large quantities with lowering the trust in the police, it makes people less safe and confidential towards the government. The danger of this kind of corruption comes from the fact that executors are authorized officials in the process of enforcing the police authorization. There are different kinds of police corruption and that's determined by the level of hierarchy of the police organisation: operative, tactical and strategic. From here it comes that even the worst cases of police corruption are done on the highest level. The fight against the police corruption is a complicated process. In our country this happening isn't searched and studied thoroughly because there is need of scientific searches on its etiology and phenomenology.

Key words: corruption, police corruption, police, police authority.